

Я.З. Карашецький, Ю.А. Рочняк
 Національний університет «Львівська політехніка»,
 кафедра архітектурного проектування

ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ БУДІВЕЛЬ ГІРСЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ПРИТУЛКІВ

© Карашецький Я.З., Рочняк Ю.А., 2010

Виявлено походження поняття «гірський туристичний притулок», його місце у світі, в Україні та окреслені найзагальніші риси архітектури такого роду будівель.

Ключові слова: притулок, туризм, гірський туристичний притулок, високогір'я.

Researched origin of notion «mountain tourist refuge», its place in the world and in Ukraine and general depicted features of architecture of such buildings.

Keywords: refuge, tourism, mountain tourist refuge, high mountains.

Постановка проблеми

Поняття «туристичний притулок» часто трапляється в усному мовленні, а також міститься у довідниках та проспектах, хоча чіткого визначення терміна в архітектурній професійній літературі ми не знаходимо. З історії відомо про існування гірських притулків, зокрема в Карпатах і Криму та що вони були і частково залишаються формою тимчасового проживання в умовах часом складних і затиснених. У сусідніх карпатських країнах, а також в Альпах туристичний притулок є частовживаним поняттям та реально використовуваним об'єктом, бо насправді існує велика кількість різних будівель і споруд такого роду, утворюючи цілу мережу на значних територіях.

Як появилися гірські туристичні притулки; який будівельний спосіб реалізації споруд таких притулків і яка архітектура формується на високогір'ї; що залишилось у нас від давніших часів і що діється зараз? На ці запитання спробуємо знайти відповіді.

Аналіз останніх публікацій та досліджень

Питання туристичних притулків у Карпатах розглядали В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова у книзі «Історія туризму в Україні», в якій, зокрема згадуються гірські туристичні притулки в Українських Карпатах австрійського та польського періодів [1]. Цю проблему розглянуто у праці А.В. Кузишин [2]. Окремий розділ про туристичні притулки присвячено у книзі М.І. Барановського «Комплексы отдыха и туризма» [3]. Дотичною до цього є праця Г.М. Шульги про архітектурно-планувальну організацію гірськолижних комплексів [4]. Існує значна кількість літератури про готельну архітектуру, зокрема про готелі, санаторії у Карпатах (наприклад, праці Х.Р. Харчук [5]).

Трапляються повідомлення про нові гірські туристичні притулки у світі в періодичній професійній літературі [6].

Спеціальної нормативної документації щодо проектування туристичних притулків в Україні немає, існують державні будівельні норми з проектування готелів.

Формулювання мети

Поставимо собі за мету встановити походження поняття «гірський туристичний притулок», виявити головні риси розвитку таких споруд, сформулювати їхні найважливіші архітектурно-будівельні ознаки, а також виявити їхнє місце в Україні.

Виклад основного матеріалу

Походження поняття

Слово „притулок” набуло у нашому мовленні багатьох значень, хоча первинно воно означало „місце, де можна перебути якийсь час, відпочити” чи „місце, де можна сховатися або сховати когось від кого-, чого-небудь; захисток, укриття”. Крім цих первинних значень існують похідні, а

також близьким до цього слова є поняття „прихисток” яко захист¹⁶ [7]. Додаючи означення до цього іменника, отримуємо більш чітке розуміння початкового значення.

Притулки як заклади для утримання і виховання сиріт та безпритульних дітей – *дитячі притулки*, а також притулки для утримання немічних або старих людей, переважно одинаків – *притулки для бездомних*, з’явилися при церквах і монастирях ще у часи Середньовіччя. З епохи Відродження одним із найвідоміших в історії архітектури є Дитячий притулок у Флоренції архітектора Ф. Брунеллескі¹⁷.

Притулки влаштовувалися окремими блоками у комплексі сакральної споруди, який мав містити базовий набір функціональних зон (ночівля, харчування, приготування їжі, гігієна і т.д.). Будинки притулків зустрічаються у тій чи іншій формі у цьому світі, що відповідає релігійно-етичним основам і в тому числі християнській моралі. В історії української архітектури відомі «сиротинці», «притулки для старців», які поруч з «лічницями» є віддзеркаленням моральних засад і проявом культури суспільства.

У наш час дитячі притулки і притулки для бездомних формуються не лише при церквах, але й є самостійними архітектурними об’єктами. Їхнє будівництво опирається на різні державні, громадські та інші програми і підтримки. Вони стали об’єктом професійного зацікавлення архітекторів, оскільки з’являється можливість різного способу влаштування споруд такого призначення. Тема формування таких притулків набуває розвитку [8].

Колись існували *притулки для паломників* у місцях релігійних поклонінь, а також на шляхах до них, наприклад, влаштований в XI ст. притулок на перевалі Великий Сен-Бернар на висоті 2 472 м на прикордонні Швейцарії та Італії, яким опікувався монастир святого Бернара і який слугував єдиним прихистком для мандрівників у складних умовах альпійського високогір’я.

Окремим типом споруд є *притулки для тварин* як заклади для перебування безпритульних та хворих тварин.

Передумови появи туристичних притулків

Від середини XIX століття виникають будівлі *туристичних притулків* як тимчасових жител у формі сільських хат і/або дуже спрощених готелів в умовах віддалення від поселень і, як правило, високо в горах. Так з’явилися *гірські туристичні притулки*¹⁸.

У цей час із суспільним розвитком з’явився прошарок міського населення, який потребував періодичного відпочинку і оздоровлення у позаміських умовах. Найчастіше ними ставало гарне і здорове довкілля у лісі, при водоймі, у горах. Потреба контакту з природою, в русі, бажання пізнання і нових вражень скеровували людей до віддалених та просто інших місць. Кількість таких людей постійно зростала із збільшенням міського населення, з погіршенням екологічних умов в урбанізованому середовищі та усвідомленням здорового способу життя. Відпочинок на природі, оздоровлення водою і повітрям, а також заняття спортом ставали звичною формою міського життя. Завдяки розвитку транспортного сполучення, і насамперед залізниці, покращилася можливість доступу з міст.

Мандрівники і відпочивальники потребували належних умов перебування в горах, а особливо ть, які залишалися тут на довший час. Починається будівництво готелів, вілл, санаторіїв, пансіонатів та інших відпочинкових та оздоровчих будівель. З’явилися специфічні типи готелів і вілл, насамперед у місцях оздоровлення [4].

Важливим моментом при цьому став фінансовий фактор – відпочивальники були готові заплатити за добирання, послуги у проживанні, харчування і сервіс.

Але не усіх задовольняло проживання в готелях у межах поселень – активні особи, які полюбують мандри, потребують короткочасного проживання чи перебування ближче до вершин, вздовж гірських хребтів, біля цікавих, мальовничих і визначних місць. Таких людей стали називати

¹⁶ «Притулок» є зрозумілим у кожній мові, відображаючи простоту і зрозумілість поняття. Коротке слово вказує на його давність: *приют* (рос.); *schronisko, przytulok* (польск.); *Obdach (n), Unterkunft (f)* (нім.); *asile (m)* (фр.).

¹⁷ *Ospedale degli innocenti* (італ.) – дослівно: „притулок невинних”.

¹⁸ Для позначення *гірського туристичного притулку* відповідником будуть: *горный туристический приют* (рос.); *schronisko gorskie* (польск.); *Berghütte* (ф, нім.); *refuge* (м, фр., англ.); *rifugio* (італ.).

«туристами» (туризм: 1) подорож, яку здійснюють за певними маршрутами; 2) тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання у відпочинкових цілях [6]). Це стало соціальним мотиватором появи специфічного готелю – притулку, який є спрощеною і мінімізованою формою готельної споруди для туристів. Як правило, такі притулки почали влаштовувати у горах. Притулок не має дуже комфортних умов через складність доїзду, будівництва, забезпечення устаткування та природні обмеження території для забудови.

Гірські туристичні притулки у світі

Піонерами влаштування туристичних притулків у сучасному розумінні слід вважати альпійські країни. Освоєння гір у цих землях почалося зразу після підкорення найвищих вершин¹⁹. Окремі мандрівники, альпіністи і товариства розширювали знання про гірський світ, мотивуючи розвиток туризму і альпінізму. В другій половині та у кінці XIX століття з'являються туристичні притулки як осідки клубів і спортивно-туристичних товариств, які виникали з приватної ініціативи членів товариств та різної фінансової підтримки²⁰.

Збудовані у давніші часи гірські туристичні притулки продовжують функціонувати, отримавши нове опорядження (теплоізоляовані стіни, вікна, нове покриття даху), технічне устаткування (туалети, душі, кухні з електропідігрівом і т.д.), автономні системи енергозабезпечення. Деякі притулки розбудовуються.

У сусідніх карпатських країнах від давніших часів існують відомі притулки у Татрах: схронисько «Мурованець» (1894 р.) у Галі Гансеніцовій під Каспровим Верхом (Польща), схронисько «Хата при Попрадському ставі» (1879 р.) у долині Мегушовецькій (Словаччина) та ін.

У кавказькому регіоні найвідомішими є притулки в Приельбруссі – «Притулок одинадцятьох» (1938 р.), притулок «Бочки».

Гірські туристичні притулки існують у всьому світі, де є розвинений гірський туризм.

Специфіка будівель гірських туристичних притулків

Нові гірські туристичні притулки будуються із дотриманням строгих вимог безпеки, природоохоронних законів, ощадності з забезпеченням максимального комфорту при жорстких умовах високогір'я (рис. 1, 2). Деякі з таких притулків встановлюються поруч із старими, або примикають до них. Їхнє архітектурне вираження набуло образної специфіки і часом контрастує з існуючими спорудами, оскільки вони виконані у нових формах, із застосуванням нових матеріалів, з іншим розплануванням і т.д. (рис. 3). Існує досвід влаштування нових притулків на старій основі чи фундаментах (рис. 4). Більшість старих будинків притулків, проіснувавши десятиліття, стали відзеркаленням давнішої епохи і розглядаються як архітектурні пам'ятки: їх професійно доглядають і оновлюють.

За способом господарювання гірські туристичні притулки є: з *самообслуговуванням*, де турист має можливість переночувати, а також приготувати собі їжу з принесеного провіанту; і з *обслуговуючим персоналом* – притулки, в яких, окрім можливості переночувати, за окрему платню пропонується харчування.

За часом функціонування гірські притулки є *цілорічної дії* та *сезонної дії*. Більшість притулків працюють сезонно, але в багатьох з них на період закриття передбачені неопалювані «зимові приміщення» (нім. Winterraum), у яких можна відпочити чи навіть переночувати за наявності відповідного спорядження.

Значно нижче по висоті, у лісовій смузі знаходяться так звані «*захистки*» – укриття від негоди як невеликі споруди, архітектурно більше наближені до альтанок. Здебільшого вони влаштовуються біля прокладених лісових стежок, які ведуть від населеного пункту до якихось мальовничих місць

¹⁹ Підкорення Мон-Блану відбулося 1786 р., Гросгльокнера – 1800 р., Маттергорна – 1865 р.

²⁰ Наприклад, одними з найвідоміших є „Німецьке альпійське товариство” (Deutscher Alpenverein – DAV), „Австрійське альпійське товариство” (Österreichischer Alpenverein), „Друзі природи” (Naturfreunde) та ін. Притулки отримують назви часто за назвами походження організацій – «Мюнхенський дім» (1894 р.) на г. Цугшпітце (2962 м.н.р.м.) у Баварських Альпах, «Дрезденський притулок» (1875 р.) під льодовиком Штубай у Тіролі (Австрія) і т.д., або за іменами фундаторів – «Штюдльгютте», «Карл-Шустер-бівак» і т.д.

чи ландшафтних пам'яток. Такі захистки призначені для укриття від негоди, відпочинку, але не передбачають ночівлі у них. Умовою влаштування такого типу споруд є відсутність будь-яких місць укриття від негоди на віддалі кількох кілометрів (рис. 5).

Деякі нові будівлі набувають форми компактних блоків з металу і скла для проживання лише декількох осіб, – це є так звані притулки-біваки («бівачні коробки», нім. *Biwakhütte*). Ці будівлі є доступні для мандрівників цілорічно, в них немає обслуговуючого персоналу, знаходяться вони на високогір'ї дещо віддалено від притулків з обслуговуванням і призначені для захисту від негоди, а також для ночівлі при довготривалих високогірних маршрутах, коли немає можливості спуститися до притулку (рис. 6).

Переважно гірський туристичний притулок має вигляд компактної одно-, дво- чи триповерхової споруди для проживання великої кількості людей. Виконуються гірські притулки найчастіше з доступних місцевих будівельних матеріалів (природний камінь, цегла, дерево). Тепер часто застосовують новітні ефективні теплоізоляційні матеріали; метал стає все більш поширеним, як несучий матеріал, а також як зовнішнє оздоблення цих будівель. Конструктивна схема може бути різною: зрубна, цільностінова, каркасна і т.д.

Рис. 1. Туристичний притулок «Штюдльгютте» (2801 м) біля г. Гросльокнер, Австрія. (Фото з сайту www.stadler-markus.de)

Рис. 2. Притулок «Монте Роза» (2795 м), Швейцарія. (Фото з сайту www.zermatt.ch)

Рис. 3. Туристичний притулок біля гори Чірва, Швейцарія. Стара будівля і сучасна прибудована частина. (Фото з сайту www.ruch-arch.ch)

Рис. 4. Притулок «Ольперергютте» (2389 м) на старій основі біля г. Ольперер, Тіроль, Австрія. (Фото з сайту www.tourentipp.de)

За архітектурним виразом гірські притулки на початках свого виникнення були близькими до місцевих будівельних традицій. В останній час спостерігається стилістичне віддалення від традиційних місцевих форм. Спільною рисою усіх гірських туристичних притулків є проста

розпланувальна схема, мінімальний зовнішній периметр стін, ефективна система опалення. Помітною є тенденція до використання альтернативних джерел енергії.

Рис. 5. Захисток для укриття від негоди. (Фото з сайту www.ferndorf.de)

Рис. 6. Притулок-бівак «Карл-Шустер». Тіроль, Австрія. (Фото з сайту www.kombrig.net)

Туристичні притулки в Українських Карпатах

На зламі XIX–XX століть у Європі поживавився соціальний і національний рух. З’являється велика кількість громадських, культурних, спортивних, туристичних та інших товариств, які об’єднували людей за спільними інтересами чи ідеєю. Деякі з них почали вивчати країну, плекати повагу до природи, місцевого населення, традицій своєї землі та влаштовувати мандрі. Цікавим є те, що такі товариства у Галичині мали відповідники як в українській, так і у польській спільноті краю. Товариства стали ініціаторами туристичного освоєння гірських теренів і будівництва «схорониськ» (рис. 7).

Започатковані у часи Австро-Угорщини туристичні притулки набули подальшого розвитку в міжвоєнному періоді у нових реаліях тодішньої Європи. Кількість притулків зростала і набула свого найбільшого розвитку перед початком Другої світової війни. Можна прослідкувати архітектурно-композиційні зміни у виконанні цих будівель (рис. 8). Найвідоміші з них були у Горганах та Чорногорі.

Воєнні дії в горах, післявоєнний рух опору не сприяли збереженню притулків, навіть навпаки – вони ставали мішенню ворогуючих сторін. До середини 1950-х років на туристичні мандрівки в гори наважуватись було неможливо. У подальший час через погодні умови, незагосподареність, байдужість і вандалізм із попередньої окультуреності майже нічого не залишилось.

Від 1960-х років і весь радянський період відбувалося поживавлення туристичної галузі. Велика кількість приватних товариств мандрувало Карпатами, зупиняючись у наметових таборах, а поруч цим на державному рівні були визначені загальносоюзні туристичні маршрути, які базувалися на частково відновлених передвоєнних будовах та новозбудованих туристичних притулках. Таким прикладом є туристична база «Лікувально-оздоровчий комплекс Пікуй» у селі Біласовиця (Воловецький р-н Закарпатської обл.), адаптований з колишньої чехословацької, а потім угорської прикордонної застави, туристична база «Едельвейс» у збереженому готелі міжвоєнного часу в Ясині (Рахівський р-н Закарпатської обл.) із притулком «Драгобрат» у масиві Свидовець біля г. Близниця (1881 м.н.р.м., рис. 9, 10). На місці знищеного притулку “Заросляк”, що розташовувався у підніжжі г. Говерла (2061 м, містечко Ворохта-Завоєля, Надвірнянський р-н Ів. Франківської обл.) виникла велика однойменна спортивно-готельна база (рис. 11).

Державна підтримка такого будівництва відіграла позитивну роль, але їхня кількість була помітно меншою, ніж у попередній період, а рівень утримання через «загальнонародну власність» був низьким. Все ж найвіддаленіші притулки повністю занепали.

Слід сказати, що потреба у притулках існувала завжди. Якщо ж організованих будівель реально не було, то їхню роль виконували пастуші та лісорубні колиби і хатки, а також лісничівки,

дачі, будинки мисливств та інші будови, які були придатні до ночівлі, як, наприклад, руїни колишньої обсерваторії на г. Піп-Іван Чорногірський (2022 м). Значне віддалення від поселень, зовнішні обставини (злива, сніг, холод) і неконтрольованість дозволяли туристам правдами і неправдами користуватись такими спорудами (рис. 12). Такий стан речей не є позитивним, а тому наявність діючих і впорядкованих гірських туристичних притулків сприяють безпеці, порядку і чистоті довкілля.

З часу української незалежності помітних зрушень у сфері будівництва гірських туристичних притулків не спостерігається. Трапляються поодинокі спроби налагодження туристичної інфраструктури і зокрема відновлення функціонування туристичних притулків на попередніх місцях – притулок на полонині Плісце між г. Грофа (1748 м) та г. Паренки (1736 м) у Горганах (рис. 13). Дуже активне і часто непрофесійне будівництво готелів у поселеннях.

Рис. 7. Туристичний притулок, що існував біля г. Молода в масиві Горгани. (Фото з сайту www.stezhky.org.ua)

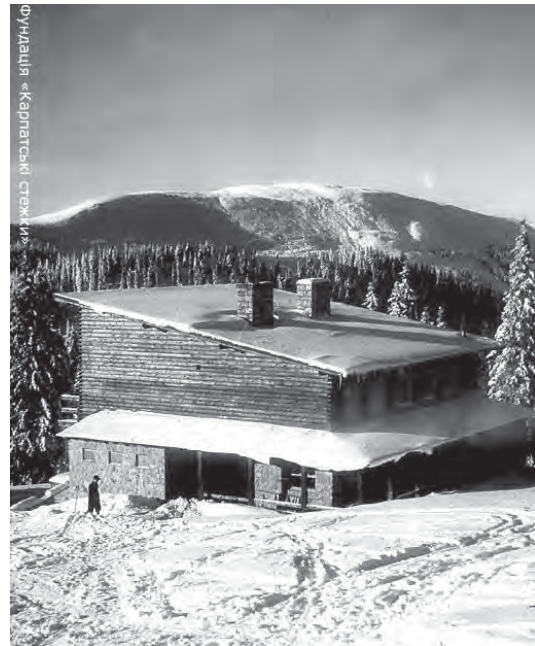

Рис. 8. Туристичний притулок, що існував на полонині Руцина біля г. Сивуля в масиві Горгани. (Фото з сайту www.stezhky.org.ua)

Рис. 9. Туристична база «Едельвейс» в смт. Ясиня Рахівського р-ну Закарпатської обл. (Фото з сайту www.avialine.com)

Рис. 10. Туристичний притулок «Драгобрат» у масиві Свидовець біля г. Близниця (1881 м) Рахівського р-ну Закарпатської обл. (Фото Ю.Р.)

Рис. 11. Спортивно-готельна база «Заросляк» в містечку Ворохта-Завося, Надвірнянський р-н Ів.-Франківської обл. (Фото Ю.Р.)

Рис. 12. Гірська хатина вівчарів прихисток для туристів на хребті Чивчин (Фото Я.К.)

Рис. 13. Новозбудований туристичний притулок на місці колись існуючого притулку на полонині Плісце під г. Трофа (1748 м) у Гортанах. (Фото з сайту www.stezhky.org.ua)

Туристичні притулки в Криму

Туристична сферу в Криму розвинулася з відпочинково-оздоровчої особливо від середини ХХ століття. Специфіка кримських гір із засушливим кліматом влітку та сніжним покривом взимку спонукали до влаштування гірських притулків. Один з найвідоміших є на плато Ай-Петрі при автодорозі з Ялти до Бахчисараю.

Туристичні притулки в Криму мають свою історію та способи будівництва. Вони виникли під керівництвом державних установ, а не з приватної ініціативи. Важко прослідкувати зв'язок місцевих будівельних традицій із архітектурою будинків гірських притулків. Це заслуговує окремого дослідження.

Висновки і рекомендації

1. Сьогодні існують основні типи притулків, які відрізняються за означенням: дитячі притулки, притулки для бездомних, притулки для тварин і туристичні притулки. Частина туристичних притулків, своєю чергою, є гірськими туристичними притулками.

2. Гірським туристичним притулком слід вважати споруду для короткочасного перебування і/або проживання з редукованим облаштуванням, з мінімальними площами на особу, розташовану у віддаленні від поселень на найменшій відстані від головних пішохідних туристичних шляхів.

3. Явище «гірського туристичного притулку» існувало завжди від часу появи туризму. Воно може виражатися у: 1) формі організованого перебування типу готелів, 2) влаштованих відкритих для відвідувачів будинках без персоналу, 3) форми захистку в спеціально передбачених для цього спорудах; 4) у вигляді ситуативного прихистку у спеціально непередбачених для цього спорудах.

4. Способи господарювання і архітектурно-будівельний вираз змінювалися з часом залежно від багатьох факторів.

5. У горах України відомі туристичні притулки, які мають свою історію розвитку. В Українських Карпатах від кінця XIX століття існував цілий пласт будівельного мистецтва, пов'язаний із гірськими туристичними притулками. Зараз майже усі вони є перебудованими або втраченими. У Криму гірські туристичні притулки з'явилися від середини XX століття, продовжують функціонувати і мають своєрідну архітектуру.

Як бачимо, тематика дослідження гірських туристичних притулків є дуже широкою і малодослідженою, зокрема в Україні. Вона вимагає наукового опрацювання з огляду потреби сьогодення та збереження пам'яті. За влучним висловом А. Глязера, «притулки є міркою оцінювання світу гір світом міста» [6]. Настає час підняти рівень цієї мірки.

1. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. *Історія туризму в Україні*. – К.: Вища школа, 2002. – 192 с.
2. Кузишин А.В. *Реферат: З історії організації туристсько-краєзнавчої роботи в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.)* Оpubліковано: *Історія Української географії*. – Тернопіль: Підручник і посібники, 2002. – № 5. – С.42 – 44.
3. Барановский М.И. *Комплексы отдыха и туризма*. – К.: Будівельник, 1985. – 104 с., ил.
4. Шульга Г.М. *Архитектурно-планировочная организация горнолыжных комплексов: Дис. ... канд. арх.* – Киев, 1990 г. – 147 с., 42 табл.
5. Харчук Х.Р. *Курортна забудова Трускавця періоду XIX – першої половини XX ст.. Проблеми та стан її збереження // Пам'ятки архітектури*. – Київ, 2004. – № 1. С. 40–45.
6. Glaser, A. *Zurueck zur Natur, aber eben nicht ganz // Architektur & Bauforum. Maerz / April 1998 Nr. 193*.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. Соловій Л.С. *Проблеми проектування житла для бездомних // Науково-технічний збірник*. – Полтава, 2009. – С. 205 – 211.

УДК 725.84, 394.3

Р.О. Крушельницький

Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра архітектурного проектування

ПЕРЕДУМОВИ АРХІТЕКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІГРОВИХ ПРОСТОРІВ В СТРУКТУРІ МІСТ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

© Крушельницький Р.О., 2010

Проаналізовано розвиток фізичної культури у Київській Русі, філософські та міфологічні передумови розвитку фізичної культури, визначено основні види спортивної діяльності і вимоги до організації ігрового простору.

Ключові слова: Київська Русь, фізична культура, організація простору для спорту.

The article is dedicated to physical culture development in Kyiv Rus. Philosophical and mythological background of physical culture development is analyzed, the main kinds of sport activity and requirements to playing space organization are identified in the article.

Keywords: Kyiv Rus, physical culture, sport space organization.

Постановка проблеми

Традиції фізичного виховання в Україні мають давні корені і починаються з часів Київської Русі. Умови та спосіб життя слов'янських племен обумовлювали високі вимоги до стану здоров'я населення, його фізичної підготовленості. Ідеал здоров'я формувався через систему обрядів, повір'я, порівнянь, приказок. Ідеалом виховання взагалі і фізичного виховання зокрема в давній Русі стала